

Attitűdvizsgálat kisebbségi beszélőkörösségben*

„Szociolingvisztikai alaptétel, hogy a nyelvhasználat a társadalmi cselekvés része, s mint ilyen a meghatározó, befolyásoló társadalmi tényezőkkel való összefüggésében vizsgálendő. Ebből következik, hogy a társadalmi okokra visszamenő s a nyelvhasználatot befolyásoló beszélői viszonyulásnak, a nyelvi attitűdnek a vizsgálata fontos és időszerű feladat” (KISS 1996: 138). Kisebbségi helyzetben kétnyelvű környezetben a vizsgálat még fontosabb, hiszen „A kétnyelvűség nyelvi velejáróival kapcsolatos ... attitűd a nyelvválasztást is befolyásolhatja” (LANSTYÁK 2000: 230, vö. még például GAL 1991: 75, KISS 1995: 143). A határon túli beszélőkörösségek vizsgálatakor számolnunk kell számos egyéb itt jelentkező tényezővel, így például a kisebbségi népcsoportok kötődési bizonytalanságaival, az érzelmi tényezők meghatározta identitástudattal stb.

A kisebbségi, őshonos kétnyelvűségből adódó nehézségek, problémák igazak annak a községnek a tagjaira, ahol tizenkét — véletlen, rétegzett mintavételnek köszönhető — adatközlő nyelvi attitűdjét próbáltuk megragadni. Tiszaújlak ukrajnai, kárpátaljai magyar település, hajdan a történelmi Ugocsa vármegyében, ma a Nagyszőlősi járásban található. Fontos vasúti és közúti csomópont, a magyar határtól, illetőleg a magyarországi Tiszabecstől a Tisza vonala és egy híd választja el.¹ Dolgozatunk első részében azokat a társadalmi, gazdasági, politikai tényezőket próbáljuk számba venni, amelyek meghatározhatják, befolyásolhatják Tiszaújlak lakóinak attitűdjét; ezután attitűdvizsgálatunk eredményeit közöljük.

Tiszaújlak már a múlt század fordulóján is a dinamikus fejlődő körösségek egyike. Báró PERÉNYI ZSIGMOND a következőképpen mutatja be a községet: „Tisza-Újlak egyike a legvagyonosabb községeknek. Csinos házak, fő utcáján aszfalt burkolat. ... Élelmes kereskedők, ügyes iparosok lakják, akik a vidék

* Nyirkos István tanár úrnak nyújtjuk át sok szeretettel alábbi tanulmányunkat hosszú, boldog életet kívánva és megköszönve azt a két évet, amelyet az akkori Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén együtt tölthettünk.

¹ Köszöntő munkánk elkészülte után jelent meg CSERNICSKÓ ISTVÁN szerkesztésében „A mi szavunk járása” (Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. Uzsgorod, 2003) című kitűnő, alapműnek számító kézikönyve, benne KARMACSI ZOLTÁNNAK a tiszaújlaki lakosok nyelvválasztási szokásait vizsgáló újabb tanulmányával (74–82). A mi mikrovizsgálatunk és az ő átfogóbb, több szempontú felmérésének eredményei megerősítik és kiegészítik egymást.

szükségeit látják el. A tiszaujlaki népes vásárokat a szomszéd Bereg és Szatmár vármegyéből is látogatják. Egyik nevezetessége a tiszaujlaki bajuszped-rő, melyből még Amerikába is szállítanak” (PERÉNYI 1900: 464).

A kis határu településen a XX. században is az ipar jelentette a biztos megélhetést. A privatizáció előtt közel tíz ipari létesítmény működött a községben: cipőgyár, asztalos üzem, pékség, aszfaltkeverő üzem stb.

A kárpátaljai települések lakossága a 20. században több állam- és rendszer-váltást megélt. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után nem sokkal a trianoni békeszerződéseknek megfelelően Csehszlovákiához csatolták a területet, az 1938-as első bécsi döntés értelmében Magyarország visszakapta a kárpátaljai településeket, 1944 október végén szovjet megszállás alá került, és 1945 nyarától a Szovjetunió részévé vált. Ukrajna 1991-es függetlenné válásától az Ukrán Köztársaságba tartozik.

A történelmi Ugocsa vármegyében a magyarság három évszázada vegyesen él a ruszin lakossággal. A városi, illetőleg városias jellegű településeken a magyarok vannak túlsúlyban (vö. KOCSIS–KOCSISNÉ 1991: 41). Vizsgálataink színhelye, Tiszújlak a XIX. század közepén még szinte színmagyar település, csupán 10 zsidó és kevés elmagyarosodott szlovák és sváb lakosa van (BOTLIK–DUPKA 1993: 178). Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a község 3 470 lakosából 3 411 fő, vagyis a népesség 98,7%-a magyarnak vallja magát. Az azóta eltelt időszakban a lakosság összlétszáma kis mértékben növekedett, s ezzel párhuzamosan a magyarság százalékos aránya csökkent. Kárpátalja Csehszlovákiához tartozása idején a csehszlovák hatóságok cseh és szlovák betelepítésekkel igyekeztek megbontani az egységes népességet, a városokba és a városias településekre cseh és szlovák hivatalnokokat költöztettek, Kárpátalja szovjet megszállása után a férfiakat málenkij robotra vitték, és újabb orosz-ukrán betelepítések zajlottak le.

A nagyobb települések vegyes lakosságúvá váltak, ez történt Újlakon is. 1991-ben a nagyközség 3 500 lakosából 3 180 (90,8%) vallja magát magyarnak (vö. BOTLIK–DUPKA 1993: 178), a kilencvenes évek végére a 3 466 főből 2 690 a magyar anyanyelvű (78%), 2 563 (74%) magyar nemzetiségű (vö. KARMACSI 2001: 142).

Az elcsatolt településeken a másodnyelvi kontaktushatás és a kisebbségi lét-helyzet következtében a magyar lakosság két-, illetve többnyelvűvé vált. Ha tehát az identitás és az attitűd kérdéskörét vizsgáljuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ezeket meghatározó és befolyásoló nyelvhasználati háttér milyenségének feltárását sem. Ennek tanulmányozására adatközlőinkkel a szakirodalomban használatos kétnyelvűségi tesztet töltöttünk ki, amelyben az anyanyelvre, a nemzetiségre, a nyelvelsajátítás színterére, az iskoláztatás nyelvére, a másod-, harmadnyelv ismeretének fokára és a nyelvhasználat formális és informális szintekre vonatkozó kérdéseket tettünk fel (vö. KISS JENŐ 1996: 48–55).

Adatközlőink a tágabban megfogalmazott kutatási céljainknak megfelelően csak magyar anyanyelvűek lehettek. A Kárpát-medencében folyó identitáskutatókból ismeretes, hogy az anyanyelv és a nemzetiség nem minden esetben azonos. A vizsgált minta is részben ezt igazolja. A tizenkét adatközlőből tizenegy egynemzetiségűnek, magyarnak vallja magát, egy fiatal nő viszont magyar–ukrán kettős kötődést vállal. A kettős kötődés azokra jellemző, akiket az átlagosnál erősebben érnek interetnikus hatások, mert vagy vegyes családból származnak, vagy vegyes házasságban élnek, mint adatközlőink, hiszen a nemzeti hovatartozást a születés, a neveltetés és egyéb családi viszonyok határozzák meg (GEREBEN 1999: 60).

Az identitás „az egyén–társadalom viszonyt reflexív módon és szimbolikus formákban építi fel” (GEREBEN 1999: 56). Magában foglalja a szűkebb és tágabb közösséghez való kapcsolódás elemeit, vertikálisan és horizontálisan is rétegződik, van időbeli dimenziója, amely a múlthoz, a jelenhez és a jövőhöz való viszonyt jelképezi. Kisebbségi sorsban a fennmaradásra való törekvést szimbolizálja, azt, hogy mit akarunk megőrizni, milyenek kívánunk maradni, mik a gyökereink, és mik a jövőbeli esélyeink (GEREBEN 1999: 55). A tisztaújlakiak s a kárpátaljai magyarok magyar nemzethez, helyi közösséghez való kötődése sokkal erősebb, mint a többi Kárpát-medencei csoporté, nem jellemző rájuk a kötődési bizonytalanság. Többségük a jövőjét is csak magyarként tudja elképzelni. Ezt támasztják alá majd azok a válaszok is, amelyekben saját nyelv-változatukat minősítik.

Tisztaújlakon a csehszlovák és a szovjet időkben is működött magyar tannyelvű elemi/általános iskola, 1972 óta pedig magyar nyelvű középiskolája is van a településnek. A magyaroknak tehát lehetőségük volt arra, hogy legalább az alsó fokú tanulmányaikat magyar nyelven végezzék. Adatközlőink iskolaválasztása is jól szemlélteti Kárpátalja 20. századi hányatott történelmét (vö. 1. sz. melléklet). Mint a diagramon is jól látható a minta igen szórt, nem mutatható ki összefüggés az iskolaválasztás és az iskolázottság között. Az adatközlők fele magyar tannyelvű iskolát végzett, a másik fele pedig két, esetleg három nyelven folytatta tanulmányait. A történelem nyelvi „szabályozó hatására” utal az életkor és iskolaválasztás között mutatkozó összefüggés, vagyis az, hogy magyar–oros, magyar–cseh és magyar–cseh–oros nyelvű tanulmányokat csak az idősek folytattak, s csak a legfiatalabbak között találunk olyanokat, akik iskoláikat végig másodnyelven, ukránul végezték. A nemzeti identitás erőssége és a társadalmi mobilitási esély ellentmondása itt is felszínre kerül: „a kisebbségi helyzet degradálta a kisebbségi nyelvhasználat társadalmi presztízsét, anyanyelven tanulva csak szakképzetlen fizikai munkás lehet az ember” (vö. GEREBEN 1999: 55), egészen 1989-ig nem volt ugyanis magyar nyelvű szakképzés az Ukrán SzSzK-ban.

A továbbiakban a két-, illetőleg többnyelvűséghez kapcsolódó eredményeinkről szólunk. Adatközlőink szinte mindegyike kétnyelvű a grosjeani értelem-

ben, azaz mindennapi kommunikációja során egynél több nyelvet használ. Ezt nevezzük funkcionális kétnyelvűségnek. Kárpátalján a kétnyelvűség fogalma a többnyelvűséget foglalja magában, hiszen Ukrajna függetlenné válása előtt a magyar tannyelvű iskolákban nem a környezet nyelvét, az ukránt oktatták, hanem a birodalmi lingua francát, azaz az orosz nyelvet. A soknemzetiségű és soknyelvű Szovjetunióknak ez volt a kivételezett státusú nyelve a közigazgatásban, a hivatalokban, a közép- és felsőfokú oktatásban, s a vegyes lakosságú településeken sokszor ez töltötte be a közvetítő nyelv szerepét (vö. CSERNICKSKÓ 1998: 139–40). Oroszul tehát szinte mindenkinek illett tudni, s aki e mellett még a környezet nyelvét is elsajátította, az már többnyelvű.

Az alacsony iskolai végzettségű idős és középkorú emberek másodnyelvként általában csak az oroszot használják, a magasabb iskolai végzettségűek, illetve a középkorúak és fiatalok az orosz mellett már ukránul is tudnak. A legfiatalabb adatközlőnk egynyelvű, magyar tannyelvű középiskolában kezdett el ukránul tanulni, s a felmérés idején még nem érti a környezet nyelvét (vö. 2. sz. melléklet).

A kisebbségben élő a másodnyelvet vagy a környezetétől sajátítja el, vagy az iskolában tanulja meg. Az elsőként említett nyelvszajátítási mód csak akkor lehetséges, ha van elegendő kommunikációs alkalom, azaz jelen van a környezetben a másodnyelvi kontaktus. A vizsgált területen a nemzetiségek egymás mellett élésére a politikai célú betelepítések miatt a szegregáció jellemző, s ugyanakkor a szláv, azaz az orosz, ukrán nyelvű lakosság aránya a kilencvenes éveket megelőző időkben csupán 10 százaléknyi, vagyis elég alacsony. Kevés lehetőség adódott tehát arra, hogy a másodnyelvet a természetes nyelvi környezetben sajátítsák el a település lakosságának többségét képviselő magyarok. Érthető tehát, hogy adatközlőink nagyobb része, kétharmada az iskolában idegen nyelvként kezdte tanulni az oroszot, illetve ukránt, s csupán egyharmadának adódott lehetősége arra, hogy a környezetében, azaz a lakóhelyen, a munkahelyen vagy éppen hadifogságban sajátítsa el a másodnyelvet. Ők általában annak a korosztálynak a tagjai, akik az államváltások és rendszerváltások idején már nem voltak iskolás korúak.

A vizsgált csoportban a másodnyelv ismeretének foka változó, függ az egyén életkorától, az iskolázottságtól s nem utolsósorban attól is, hogy az egyén milyen nyelven végezte tanulmányait, melyik nyelvhez kötődik a szaknyelvi kompetenciája, illetve a szűkebb közösség, amelyben él, egynyelvű vagy többnyelvű.

Az adatközlők önmaguk ítélték meg, hogy milyen szinten beszélnek a másodnyelvet. A válaszokból öt kategóriát lehet felállítani: perfektül (ez az anyanyelvi szint), felsőfokon, középfokon, gyengén, s nincs nyelvismerete annak, aki ukránul még nem ért (vö. 3–4. sz. melléklet). A diagramok jól szemléltetik, hogy a nyelvismeret szintjét az életkor és az iskolai végzettség határozza meg. A másodnyelvismeretüket gyengének csak azok az alacsony iskolai végzettségű idős emberek minősítik, akik kisebbségi létüket két állam (Csehszlovákia és az Ukrán

SzSzK) keretei között éltek, az elsőként elsajátított idegen nyelvet már fél évszázada nem tudják használni, az új hivatalos nyelvet már nem iskolai keretek között tanulták, s esetleg kevés kommunikációs alkalom kínálkozott az utóbb „tanult” nyelv használatára. A másodnyelvet anyanyelvi szinten csak azok beszélik, akik egyetemet végeztek, mert vagy orosz/ukrán nyelven folytatták szakmai tanulmányaikat, vagy bizonyos tantárgyakat orosz nyelven hallgattak (vö. CSERNICSKÓ 1998: 160). A felsőfokú nyelvismeret a középiskolát végzettekre, illetve azokra jellemző, akik ukrán tannyelvű iskolába jártak. Ezek az adatok is alátámasztják a már más összefüggésben idézett, de szorosan idekapcsolódó megállapítást, hogy tehát „a domináns szerepű anyanyelv legadekvátabb társadalmi hordozója a legalacsonyabban kvalifikált réteg” (GEREBEN 1999: 55).

A 5. sz. ábra jól szemlélteti, hogy „A magyar nyelv domináns használata úgy vált át az ukrán nyelv dominanciájába, ahogy az informális helyektől a formális helyek felé haladunk” (KARMACSI 2001: 143). Informális helyzetben, a családban csak azok váltanak kódot, akik vegyes házasságban élnek. Az anyanyelvhasználat az identitást jelző közösségekhez, a kódváltás pedig az idegen közösségekhez kapcsolható. Az anyanyelvű hitélet és a nemzeti azonosságtudat szoros összefüggését jól szemlélteti a grafikon (vö. még KISS JENŐ 1996: 123), a templomban csak magyar nyelven beszélnek a hívők. Egyik adatközlőnk a magyar nyelv presztízsének növekedését fogalmazta meg: „Munkahelyen magyar közösségben az ukrán is magyarul beszél”.

Kárpátalján lehetőség lenne ugyan a hivatalos ügyek anyanyelven történő intézésére, de ennek nagyon sokszor hiányoznak a feltételei. Nagyon sokan a hajdan oroszul elsajátított hivatali mechanizmust ismerik még mindig, anyanyelvi kompetenciájukba a hivatalos nyelvi kommunikáció elemei nem tartoznak bele. Kódváltásra csak azok képesek, akiknek kommunikatív kompetenciája lehetővé teszi a kódváltást, és a társadalmi kapcsolathálójukba olyan emberek is beletartoznak, akik nem magyar nyelvűek.

A kisebbségi sors, amely próbára teszi az identitást, kihívja az azonosságtudatot védő gesztusokat, bizonyos mértékig konzerválja az értékrendet, és erősítheti a hagyományos közösségi értékekhez való kötődést. Ugyanakkor „Kárpátalja évszázadok óta nemzetiségileg és nyelvileg vegyes lakosságú terület, ahol az értékekhez szervesen hozzátartozik a nemzetiségi önkép relatív jellege, azaz a saját közösségnek a szomszédos csoportokhoz való viszonyulása” (CSERNICSKÓ 2003: 240). Ezek a tényezők meghatározzák, befolyásolják az alábbiakban ismertetendő attitűdvizsgálat eredményeit is.

Attitűdvizsgálatunk eredményeit áthatja KARMACSI ZOLTÁN megállapítása: „A tiszaujlaki lakosok igen erős magyar identitástudattal rendelkeznek: szeretik a magyar nyelvet, a szülőföldet, Kárpátalját” (2001: 152). Az adatközlők nyelvi attitűdjét 10 alapkérdés segítségével, irányított interjú formájában próbáltuk tanulmányozni. A nyelvi attitűd része az is, hogyan vélekednek a beszélők saját

nyelvváltozatokról. Az ez iránt érdeklődő első kérdésre (Milyennek tartja a tiszaujlaki beszédmódot?) kapott válaszokat egy másik köszöntő munkánkban már értékeltük (P. LAKATOS–T. KÁROLYI 2003: 509–12), most csak a legfontosabb tanulságot ismételjük. A „tisza, eredeti magyarnak” jellemzett, a magyarországgal szembeállított, annál nagyobb presztízsnak tartott helyi beszédmód azt az anyaországhoz fűződő sajátos kötődést és elhatárolódást jelzi, amely a kisebbségi létből fakad, s amely csak a kárpátaljai magyarság történelmi, társadalmi helyzete által meghatározott identitás-, nemzet- és hazatudattal összefüggésben magyarázható. CSERNICSKÓ ISTVÁNT idézve: „a kárpátaljai magyarság hazaképe elsősorban nem államokhoz, hanem a szűkebb szülőföldhöz kötődik. Sajátos helyet foglal el benne Magyarország, amely mint állam szintén kevésbé értékelt, inkább mint a magyar nemzet szimbóluma kapott magas kötődési arányt” (CSERNICSKÓ 2003: 230; vö. még VERESS 2001: 239–45).

Az attitűdöt vizsgáló teszt egyéb hívómondataira adott feleletek, hitvallások ugyanazt a saját nyelvváltozathoz való, fentebb említett pozitív viszonyulást tükrözik valamennyi adatközlő részéről. Véleményük szerint a tiszaujlakiakat „tisza magyar, táj szólás nélküli” beszédjükéről lehet felismerni (3. kérdés). (A nyelvjárási beszéd elutasításáról, annak lehetséges okairól fentebb idézett munkánkban szintén írtunk.)

Adatközlőink közül nyelvhasználatára miatt még senkit sem ért negatív élmény (4. kérdés), s néhányukat — elsősorban Budapesten, illetve Magyarországon — már meg is dicsérték beszédjükért (5. kérdés). A pozitív attitűdöt, a saját nyelvhasználatra való büszkeséget mutatja az is, hogy a megkérdezett adatközlők egyike sem kerüli szándékosan a „tiszaujlaki” beszédmódot, illetőleg saját bevallása szerint a formális, informális helyzet nem befolyásolja nyelvhasználatát (9., 10. kérdés): „*nem forogatom a beszédemet. Én azt beszélem, amit én mektanultam. Én ebből nem tágitok. És engem már mektanítani nem lehet másképp*” (B. A. 73 éves munkás).

A kisebbségi beszélőközösségek pozitív nyelvi attitűdje a kisebbségi nyelv fennmaradásának esélyeit növeli. A tiszaujlakiak nemcsak legtisztábbnak tartják beszédjüket, hanem egyöntetűen hisznek abban, hogy az nem fog eltűnni (6., 7. kérdés). „*Nem fog eltűnni, nem fog. Ha magyar lesz, így fog beszélni*” (M. E. 79 éves női szabó). „*Száz éve is így, és most is, ötven év múlva is*” (K. M. 69 éves cipőgyári munkásnő).

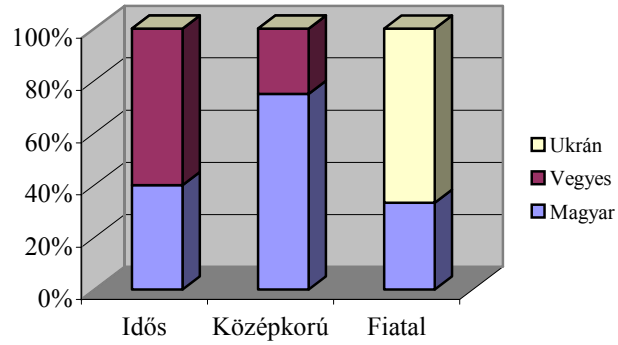
Ismerve az attitűd és a nyelvmegtartás, illetve a nyelvcsere összefüggéseit mindez valóban reményt ad arra, hogy „Tiszaujlakon rövid időn belül biztosan nem fog bekövetkezni nyelvcsere” (KARMACSI 2001: 152).

P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT

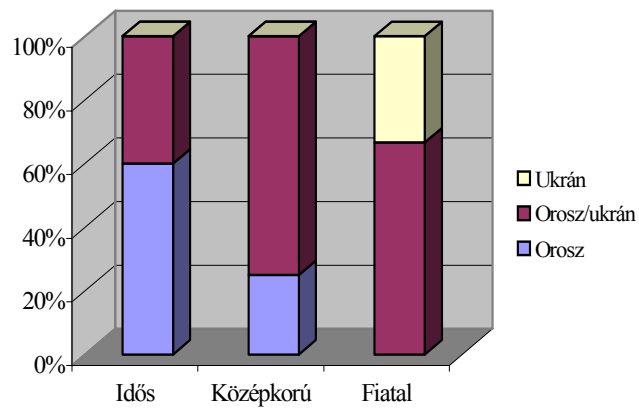
Irodalom

- BOTLIK JÓZSEF–DUPKA GYÖRGY (1993): *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Bp.
- CSERNICKÓ ISTVÁN (1998): *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Bp.
- CSERNICKÓ ISTVÁN (2003): *A mi szavunk járása (Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba)*. Uzsgorod.
- GAL, SUSAN (1991): Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio* 1991/1: 66–76.
- GEREBEN FERENC (1999): *Identitás, kultúra, kisebbség*. Bp.
- KARMACSI ZOLTÁN (2001): Tiszaújlak lakosságának nyelvválasztási szokásai és identitástudata. In: *11. Élőnyelvi Konferencia*. Szerk. PAPP GYÖRGY. Újvidék. 141–54.
- KISS JENŐ (1995): *Társadalom és nyelvhasználat*. Bp.
- KISS JENŐ (1996): A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *MNy.* 92: 138–51.
- KOCSIS KÁROLY–KOCSISNÉ HODOS ESZTER (1992): *Magyarok a határokon túl a Kárpát-medencében*. Bp.
- P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT (2003): „Itt és ott”. Identitástudat és nyelvi összetartozás-tudat kapcsolatáról. In: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA. Bp. 509–12.
- LANSTYÁK ISTVÁN (2000): *A magyar nyelv Szlovákiában*. Bp.–Pozsony.
- PERÉNYI ZSIGMOND (1900): Ugocsamegye. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képekben. VI. kötet. Felső-Magyarország II*. Bp. 461–9.
- VERESS MÁRTA (2001): Attitűdvizsgálat és nyelvhasználat a kolozsvári magyar fiatalok körében. In: *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Szerk. BORBÉLY ANNA. Bp. 239–45.

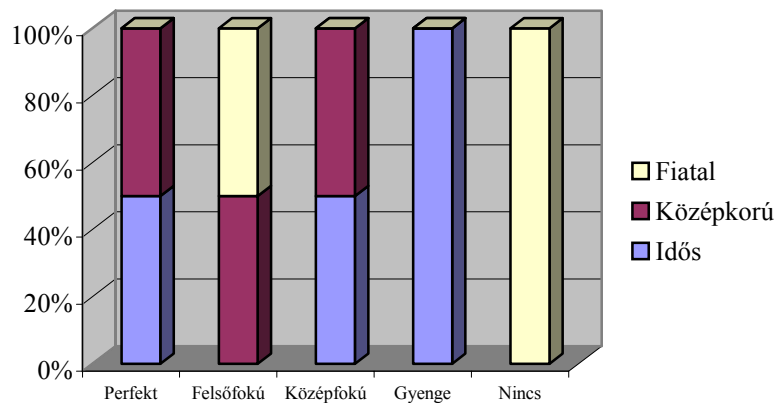
1. sz. melléklet. Az iskoláztatás nyelve.

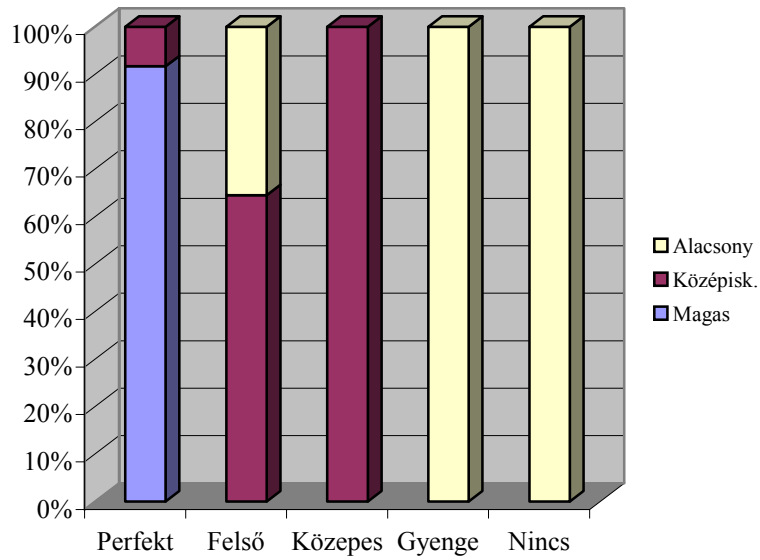
2. sz. melléklet. Két- és többnyelvűség.

3. sz. melléklet. A nyelvismeret szintje.

4. sz. mell. Nyelvismeret az iskolázottság függvényében.

5. sz. melléklet. A nyelvhasználat szinterei.

